

NIEUWE VONDSTEN VAN ORCHIDEEËN EN ANDER NIEUWS IN NOORD-NEDERLAND

Hans DEKKER

Zusammenfassung

Goodyera repens ist in den letzten Jahrzehnten in der Provinz Drenthe stark zurückgegangen. Voriges Jahr aber wurde ein neuer Fundort mit über 500 blühenden Pflanzen auf einem privaten Grundstück bekannt. Wie in den meisten anderen Fällen wächst hier die Art in einem *Pinus sylvestris*-Wald. Nach jahrelanger Abwesenheit wurde die Heideform *Dactylorhiza maculata* ssp. *ericetorum* wieder im Nationalpark Dwingelderveld gefunden. Wahrscheinlich stammen sie von Samen aus einem nahegelegenen Naturgarten. Auch in der Nähe von Balloo gibt es seit 1987 eine Population von *Dactylorhiza maculata* ssp. *ericetorum*. Im Reservat Bargerveen wurde *Dactylorhiza maculata* ssp. *elodes* 1997 und 1998 nicht mehr gefunden. Nach einem Fund von 2 Exemplaren im Jahr 1999 wurde im nächsten Jahr wieder nichts gefunden. Nach Ausstreuen von Heu aus dem Aa-Gebiet ist in einem Neubauviertel von Hoozeveen eine Orchideenpopulation entstanden: *Dactylorhiza majalis*, *D. maculata* ssp. *maculata* und *D. praetermissa* ssp. *praetermissa*. Bei Havelte wurden letztes Jahr Dutzende Exemplare von *D. praetermissa* ausgegraben - die ganze Population. In den letzten Jahren findet man in Drenthe immer mehr Standorte von *Epipactis helleborine* - auch in kleinen Gärten.

Summary

The past few years have seen an appreciable decline of *Goodyera repens* in the Province Drenthe. However, last year a locality on private property with over 500 flowering plants became known. As is usually the case, the plants grow in a *Pinus sylvestris* wood. After having been away for many years, the heath form, *Dactylorhiza maculata* ssp. *ericetorum*, reappeared in the national park Dwingelderveld. Probably, they derive from plants growing in a nearby nature garden. Since 1987, a group of these plants is also known from the region of Balloo. In the nature reserve Bargerveen, the *Dactylorhiza maculata* ssp. *elodes*, though known from this locality, was not found in 1997 and 1998. Then in 1999, two plants were found again, but could not be retraced in 2000. After distributing hay from the Aa region in a suburb of Hoozeveen, an orchid population containing *D. majalis*, *D. maculata* ssp. *maculata* and *D. praetermissa* ssp. *praetermissa* was established. Near Havelte, the complete population of *D. praetermissa*, containing dozens of plants, was dug out. The past years, steadily more localities of *Epipactis helleborine* are found in Drenthe - also in small gardens.

Dennenorchis (*Goodyera repens*)

De Dennenorchis heeft met name in Drenthe in het midden van de vorige eeuw een vrij ruime verspreiding gekend. Helaas was daar tot voor kort niet veel meer van over. De enige nog relevante populatie was die ten zuidwesten van Norg. Helaas is de soort daar afgenomen tot een dieptepunt met slechts enkele bloeiende planten per jaar. Tijdens de voorbereidingen van de *Atlas van de Drentse flora* (1999) werd in de omgeving van Norg een nieuwe vindplaats ontdekt. In een oud dennenbos ten noordoosten van het dorp telden we 8 rozetten en een bloeistengel. De planten waren vrijwel aan het oog onttrokken door vrij hoop opgroeiende bosbessstruiken. In de verder omgeving waren ondanks uitgebreid zoeken geen andere planten gevonden. Het bos in kwestie is een vrij hol staand Grove-dennenbos dat in het begin van de vorige eeuw geplant is. De vegetatie van de vindplaats (4m²) zag er als volgt uit:

Blauwe bosbes (<i>Vaccinium myrtillus</i>)	vrij talrijk
Bochtige smele (<i>Deschampsia flexuosa</i>)	talrijk
Braam (<i>Rubus spec.</i>)	zeldzaam
Grove den (<i>Pinus sylvestris</i>)	zeldzaam
Kamperfoelie (<i>Lonicera xylosteum</i>)	zeldzaam
Liggend walstro (<i>Galium saxatile</i>)	vrij talrijk
Lijsterbes (<i>Sorbus aucuparia</i>)	zeldzaam
Struikheide (<i>Calluna vulgaris</i>)	zeldzaam
Zachte berk (<i>Betula pubescens</i>)	zeldzaam

In 2000 is de vindplaats weer bezocht. Er bloeiden geen planten. In totaal werden er nu zes rozetten gevonden. De toekomst van deze 'nieuwe' vindplaats ziet er niet erg rooskleurig uit. De aantallen rozetten zijn erg klein, terwijl de vindplaats sterk is overwoekerd met bosbes. De toekomst zal leren hoe het verder gaat met deze planten.

Nog een nieuwe vindplaats

Na verschijnen van de *Atlas van de Drentse flora* meldde een inwoner van Assen dat 'zijn' vindplaats van Dennenorchis niet op het verspreidingskaartje was opgenomen. Ook nu weer ging het om een vindplaats in de omgeving van Norg. Ate Dijkstra (provincie Drenthe) en ik werden uitgenodigd om tijdens de bloeitijd op dit privé-landgoed te komen kijken. Omwille van de privacy van de eigenaar en zijn familie is afgesproken dat de precieze vindplaats niet wordt bekendgemaakt. Wederom is er sprake van een vrij oud en hol staand Grove-dennenbos. Onze informant kent de Dennenorchis hier al minstens 25 jaar. In plaats van een langzame afname, zoals elders in Drenthe veelvuldig is geconstateerd, is hier sprake van een geleidelijke uitbreiding van het aantal planten. Ook is de verspreiding over het bosgedeelte steeds groter geworden. In totaal telden Ate en ik meer dan 500 bloeistengels. De rozetten zijn niet geteld. De populatie zag er vitaal uit. De vegetatie is weinig bijzonder en lijkt sterk op de eerder genoemde vindplaats. Verschillen zijn er echter wel. Behalve Blauwe bosbes komt hier ook Rode bosbes (*Vaccinium vitis-idaea*), Dalkruid (*Maianthemum bifolium*) en Dopheide (*Erica tetralix*) voor.

Norg, biotoop van *Goodyera repens*, juli 2000, H. Dekker

Goodyera repens bij Appelscha, juli 2000, H. Dekker

De vindplaats kent meer structuur dan de bovenvermelde. Dat wil zeggen dat de afwisseling tussen sterk met Bosbes begroeide plaatsen en juist spaarzaam met Bochtige smele en Liggend walstro erg groot is. Tevens is het hier iets vochtiger, mogelijk door de aanwezigheid van enig keileem, vrij ondiep in de bodem. De Grove dennen staan ook wat verder uit elkaar, zodat er veel meer licht op de bodem komt. De planten die er het minst vitaal uitzien staan onder een dikke loofboom in een verstikkend bladerdek. Aan beheer hoeft er op de vindplaats niet veel te gebeuren, behalve mogelijk het verwijderen van de loofboom. Het dennenbos ziet er verder uitstekend uit. Nader onderzoek in 2001 zal duidelijk moeten maken of er nog meer satelliet-populaties in de directe omgeving voorkomen.

De situatie bij Appelscha

In de omgeving van Appelscha (Friesland) waren al tientallen jaren enige populaties van de Dennenorchis bekend. Ook hier is de klad wat ingekomen. Enkele vindplaatsen zijn geleidelijk verdwenen, maar enkele andere bestaan nog steeds. In verband met geplande bosbeheerswerkzaamheden moest men de nog resterende vindplaatsen duidelijk markeren om ongelukken te voorkomen. Daarom hebben boswachter Joop Tiemens en ik begin juli 2000 in de stromende regen alle vindplaatsen bezocht en de aantallen vergeleken met tellingen uit de jaren tachtig. In totaal werden op nog twee vindplaatsen bloeiende planten gevonden. Eén vindplaats beslaat een vrij kleine oppervlakte met in totaal 150 rozetten en 35 bloeistengels. Deze vindplaats is helaas vrij sterk beschaduwd door Zomereiken. Veel planten 'stikken' in het bladerdek op de bodem. Mogelijk dat een dunning ten gunste van de Grove dennen ter plaatse hier enige verandering in kan brengen. De andere vindplaats bestaat uit verscheidene kleine deelpopulaties in een geaccidenteerd dennen- en Douglassparrenbos. Hier troffen wij honderden rozetten aan en in totaal 75 bloeistengels. Veel planten zagen er vitaal uit met tot ruim 20 centimeter lange bloeistengels. In vergelijking met de laatste telling in 1989 waren de aantallen niet teruggelopen. Wel bleek een drietal kleinere populaties in de verdere omgeving niet meer terug te vinden. Per saldo is er dus zeker sprake van een achteruitgang, maar de twee nog resterende vindplaatsen doen het nog steeds aardig goed.

Helaas is de vindplaats bij Ravenswoud (Friesland) ten gevolge van bosbeheerswerkzaamheden verdwenen. Het dennenbos hier is op grove wijze sterk gedund, waardoor erg veel licht op de bodem is gekomen. Hierdoor is de plantengroei sterk verruigd met een groot aandeel braam en Pijpestrootje (*Molinia caerulea*). In zowel 1999 als 2000 kon ik hier geen rozetten en bloeistengels van de Dennenorchis meer vinden.

Gevlekte orchis (*Dactylorhiza maculata* ssp. *maculata* var. *ericetorum*)

In het Nationaal Park Dwingelderveld was de Gevlekte orchis waarschijnlijk eeuwenlang een gewone verschijning. Helaas is die periode verleden tijd. Van deze soort kwam de heidevorm, de variëteit '*ericetorum*', voor, vooral in vochtige dopheidevegetaties (*Ericetum tetralicis*, subassociatie *orchietosum*) en in heischraal grasland (*Gentiano pneumonanthes-Nardetum*). Behalve de Gevlekte orchis is zijn ondersoort de Tengere heideorchis (*D. maculata* ssp. *elodes*) bekend uit het gebied. Deze komt nog jaarlijks voor, zij het met minder dan vijf exemplaren. Van de heidevorm van de Gevlekte orchis is al jarenlang niets meer gezien, op een

enkele uitzondering na. In 1999 zijn voor het eerst weer 9 exemplaren gevonden, in een wat droge vegetatie in de nabijheid van een fietspad. Kort na de eerste bloei zijn alle planten geplukt, waardoor ze niet meer waren terug te vinden. In 2000 waren de planten echter weer present. Half juni kon ik 15 exemplaren vaststellen, alle behorend tot de var. *ericetorum*. Hopelijk weten de planten zich uit te breiden in de richting van de grote heidevlakten. Tegenwoordig is de waterstand weer wat hoger en is de vegetatie redelijk hersteld. Tevens zijn er minimaal 150 hectaren beschikbaar voor vestiging van de soort in natuurontwikkelingsgebieden. Hier is de vervuilde bovenlaag van de bodem verdwenen, zodat planten hier weer in schone grond kunnen kiemen. De herkomst van de huidige groep planten is eenvoudig verklaard. Hemelsbreed 1000 meter verderop is een wilde-plantentuin met vele honderden orchideeën, waaronder de Gevlekte orchis. De herkomst (zaden) van deze planten is de Havelterberg, een beroemd heidegebied op 15 kilometer afstand. De planten uit het Dwingelderveld vertonen inderdaad de uiterlijke kenmerken van de planten uit het Havelterberggebied.

Uit de omgeving van Balloo, in Noord-Drenthe, zijn al lange tijd populaties van de heidevorm van de Gevlekte orchis bekend. De laatste 20 jaar waren deze populaties geslonken tot slechts één plant omstreeks 1985. Het ministerie van Defensie is eigenaar van het gebied en trok zich de teloorgang van het terrein aan. Daarom kon Landschapsbeheer Drenthe op mijn advies al voor 1985 aan de slag met het herstel van heischraal grasland en vochtige heide in stroeten, vochtige slenken die de bovenloop van de Drentse beken vormen. Er zijn stukken handmatig en machinaal geplagd, sloten gedicht, opslag verwijderd en grote stukken vergraste heide gemaaid. Sommige gedeelten zijn inmiddels meer dan 15 jaar achter elkaar gemaaid. De oude populatie bestaat nog steeds uit slechts één plant. Wel zijn de Beenbreek (*Narthecium ossifragum*) en Klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*) enorm toegenomen. Gevlekte orchis zal nog wel volgen. Wel is op een andere plek in de heide, op ongeveer 250 meter afstand een nieuwe populatie ontstaan. Dit gedeelte vertoonde al langer trekjes van heischraal grasland met een beperkt aantal bijzondere soorten. Inmiddels groeiden er in 2000 46 exemplaren. Jaarlijks schommelen de aantallen sterk, waarschijnlijk onder invloed van droogte c.q. overvloedige neerslag (zie tabel 1). In het bloeiseizoen lopen de planten schade op door plukken en begrazing door de schaapskudde. Deze laatste is echter wel onmisbaar voor het voortbestaan van de vegetatie, maar de begrazing moet zich niet in het bloeiseizoen afspelen. Inmiddels hebben zich ook Heidekartelblad (*Pedicularis sylvatica*) en Liggende vleugeltjesbloem (*Polygala serpyllifolia*) gevestigd. Klokjesgentiaan was al aanwezig.

Tengere heideorchis (*Dactylorhiza maculata* ssp. *elodes*)

In het reservaat Bargerveen werden in 1997 voor het eerst in tientallen jaren geen exemplaren van de Tengere heideorchis gevonden. De twee laatste groeiplaatsen waren leeg... Gelukkig konden we in 1999 weer een tweetal exemplaren vinden, verdeeld over twee heel verschillende locaties. Een exemplaar groeide aan de rand van een klassieke locatie, een voormalige 'meerstal'. Een meerstal is een met hoogveen gevuld voormalig hoogveenmeertje. Van deze meerstal is door ontginning en de daaropvolgende renaturalisatie nog slechts de helft over. De teruggevonden plant groeit temidden van Beenbreek aan de rand van het veel natter geworden

hoogveendek. De andere plant groeide in een schraal grasland op hoogveen, aan de rand van een met veenmossen gevulde greppel. De Welriekende nachtorchis (*Platanthera bifolia*) komt hier veel voor. Helaas zijn beide planten in 2000 niet teruggevonden. Daarbij dien ik echter te vermelden, dat aan de rand van de meerstal niet goed gezocht is. Overigens komen in het reservaat buiten de reeds genoemde soorten nog wel *D. maculata* ssp. *maculata* en *D. praetermissa* ssp. *junialis* voor.

Brede orchis (*Dactylorhiza majalis*) e.a.

Langs de oevers van enkele vijvers in een nieuwbouwwijk van Hoogeveen is enkele jaren geleden hooi uitgestrooid uit het Drentse Aa-gebied. Als snel vestigden zich orchideeën uit de zaden in dit hooi. De oevers zijn inmiddels niet van prachtig bloemrijk hooiland te onderscheiden. Ook de orchideeën lieten zich niet onbetuigd. Binnen drie jaar vestigden zich Brede, Gevlekte en Rietorchis (*D. majalis*, *D. maculata* ssp. *maculata* en *D. praetermissa* ssp. *praetermissa*). In 2000 bedroegen de aantallen van deze soorten resp. 38, 74 en 51 exemplaren. Langs een andere vijver zijn in 1998 enkele planten, maar geen hooi ingebracht. Overigens was op de oever van deze vijver al een exemplaar van *D. majalis* spontaan - dus zonder aanvoer van hooi of zaad - opgekomen. Het jaarlijkse beheer bestaat uit maaïen en afvoeren in augustus. Helaas zijn enkele aanliggende huiseigenaren minder enthousiast en maaïen al stukjes ver voor de normale tijd. De 'ruigte' is hun niet netjes genoeg. Sommige orchideeën worden daardoor tijdens de beginnende bloei gemaaid, waardoor zaadzetting uitblijft. Hier is nog heel wat zendingswerk te verrichten.

Rietorchis (*Dactylorhiza praetermissa* ssp. *praetermissa*)

Havelte

Helaas zijn op een vindplaats bij Havelte in mei 2000 tientallen planten van de Rietorchis - de totale populatie! - in één keer uitgegraven. De planten die in vochtige heide groeiden, zijn dus nu vrijwel allemaal verdwenen. De planten van Moeraswespenorchis (*Epipactis palustris*) zijn gelukkig ongemoeid gelaten, waarschijnlijk omdat deze ten tijde van het delict nog niet te zien waren. In de nabije omgeving groeien nog meer exemplaren van de Rietorchis, alsmede enkele planten van de Gevlekte orchis en Brede wespenorchis (*E. helleborine*). Hervestiging vanuit deze deelpopulaties naar de heide is dus niet onmogelijk.

Pesse

In de Boereveensplassen zijn orchideeën spaarzaam vertegenwoordigd. Alleen langs het spoor groeit de Welriekende nachtorchis, gelukkig in behoorlijke aantallen. Groot was mijn verbazing toen Heero Moorlag uit Hoogeveen mij begin juli 2000 twee planten toonde van de Rietorchis. De planten groeiden in een voormalig weiland, waar schapen voor begrazing zorgen. Jammer genoeg bleken de planten tijdens opnamen voor een radioprogramma over orchideeën in VARA's Vroege Vogels alweer verdwenen. Mogelijk hebben de schapen de planten geconsumeerd.

Brede wespenorchis (*Epipactis helleborine*)

De laatste jaren komen er in Drenthe steeds meer vindplaatsen van de Brede wespenorchis bij. In bossen, langs fietspaden en zandwegen, in plantsoenen en wegbermen duiken planten op. Tot mijn grote verrassing bleken zelfs in een tuin op 20 meter van mijn eigen tuin spon-
taan 8 exemplaren te zijn opgekomen. Het opduiken van deze in Noord-Nederland met recht zeldzame planten in een minuscule, maar nette tuin blijft een merkwaardige, maar verheugende zaak. De bewoners van de woning waren niet op de hoogte van deze planten, maar lieten ze al een paar jaren ongemoeid. Dat konden we van de luizen niet zeggen....

Literatuur

Kreutz, C.A.J. en H. Dekker (1999): De orchideeën van Nederland. Raalte/Landgraaf
Werkgroep Florakartering Drenthe (1999): Atlas van de flora van Drenthe. Assen

jaar	aantal
1987	16
1988	38
1989	18
1990	15
1991	31
1992	6
1993	6
1994	0
1995	37
1996	12
1997	18
1998	14
1999	14
2000	46

Tabel 1. Ontwikkeling van de populatie van Gevlekte or
(*D. maculata* var. *ericetorum*) op een vindplaats bij Balloo

Omwille van de bescherming van de orchideeën en vanwege afspraken met beheerders en eigenaren zal ik de exacte vindplaatsen niet bekend maken.

Hans Dekker
Mortonhof 42
NL-7908 AP Hoogeveen
e-mail: h.dekker@drenthe.nl